

FRONTIERTEORIEN I OTTAR BROX' FORFATTERSKAP

Einar-Arne Drivenes

I consider sociology to stand to history like the lost son of the Gospel.

Ottar Brox i festskriftet til Ørjar Øyen (1997)

Småbrukerøkonomien i Nord-Norge var ifølge Ottar Brox i særlig grad egna til å absorbere folketilvekst og tilflytting. Dette gjorde at Brox satte merkelappen «frontier» på den nordligste landsdelen, et område med åpne og lett tilgjengelige ressurser, både på hav og land, med plass for nye deltakere. I dette kapittelet drøftes det i hvilken grad Nord-Norge var en «frontier», og hvordan Ottar Brox anvender begrepet «frontier» sammenligna med «frontierteoriens» opphavsmann, Frederick Jackson Turner.

Småbrukersamfunnet er sentralt i Brox' forfatterskap, både i hans historiske analyser så vel som i hans samtidsanalyser. Det var et samfunn med en særegen økonomi, en husholdsøkonomi basert på selvsyssetting og en kombinasjon av selvforsyning og markedsproduksjon, hvor yrkeskombinasjoner snarere var regelen, ikke unntaket. I Nord-Norge var fiskarbonden prototypen på denne tilpasningsformen. Her var kostnadene for å kunne etablere et hushold lave fordi det fantes ledige dyrkbare jordarealer og fri adgang til fiskeressursene, ifølge Brox. Den kritiske faktoren var til-

gang til et stykke jord som kunne fø noen sauer og kyr, resten av husholdsbudsjettet kunne salderes på sjøen. Småbrukerøkonomien nordpå var derfor i særlig grad egna til å absorbere folkevekst og innflytting.

Det førte til at Nord-Norge fram til 1950 var et tilflyttingsområde fra resten av landet, men også fra nabolandene, ifølge Brox. Dette har gjort at han har satt merkelappen «frontier» på den nordligste landsdelen, et område med åpne og lett tilgjengelige ressurser, både på hav og land, med plass for nye deltakere.¹ I hvilken grad har så landsdelen fungert som et tilflyttingsområde, og er «frontierteorien» relevant i den sammenheng?

Frederick Jackson Turner

Mange har ment at Ottar Brox' analyser knytta til begrepet «frontier» er inspirert av den amerikanske historikeren Turner, opphavsmannen til frontierteorien.² Men hvor langt rakk denne inspirasjonen for Brox? Hvor mye Turner finner vi igjen i Ottar Brox' tekster og analyser?

I 1893 presenterte Frederick Jackson Turner (1861–1932) sitt essay *The Significance of the Frontier in American History* for ei gruppe historikere på World's Columbian Exposition i Chicago.³ Her introduserte han sin «frontier»-hypotese, som i de neste tiåra skulle bli det nye paradigmaet for amerikansk historieskrivning.

Frontierteorien har vært gjenstand for kritikk og faglig debatt helt fram til i våre dager.⁴ Turner og senere «turnianere» har blant annet blitt kritisert for *amerikansk eksepsjonalisme*. I det ligger «at USA ikkje berre har ei unik historie, men at det unike har gitt USA ein særstatus som samfunnsmodell for resten av verda».⁵ Men dette har ikke gjort teorien uaktuell, tvert imot. Den tyske historikeren og ekspertene i globalhistorie Jürgen Osterhammel har i boka *The Transformation of the World* vist hvordan begrepet «frontier», og «frontier»-teorien, har hatt ulikt innhold og blitt brukt i ulike historiske sammenhenger, også av opphavsmannen selv. Turner har ifølge Osterhammel inspirert kjente globalhistorikere som Immanuel Wallerstein, Alistair Hennessy og William H. McNeill. De har alle brukt begrepet, men i ulike kontekster og med ulikt innhold.⁶

¹ Brox 1984: 18, 202 ff., Brox 2016: 64 ff.

² Aas 1998: 27–41, Niemi 1997: 62–85, Keskitalo 2009: 23–40.

³ Turner 1940.

⁴ Godbolt 2024: 14, 99 f.

⁵ Godbolt 2024: 14, se også Wrobel 2009: 1–26.

⁶ Osterhammel 2014: 3.

Til tross for til dels sterk kritikk er Turners posisjon i amerikansk historiografi uomtvistelig. Med sitt essay utfordret han «scholars for generations to come. Few historians have done more – or as much», skriver hans biograf, Ray Allen Billington.⁷ Den amerikanske historikeren John Mack Faragher mener hans essay er «the single most influential piece of writing in the history of American history»,⁸ mens den svenske statsviteren E. Carina H. Keskitalo betegner Turners frontiertese som «the central myth-ideological trope of American culture».⁹ Jürgen Osterhammel utstedte så sent som i 2014 følgende attest: «a lecture that is still probably the most influential text to have been written by an American historian.»¹⁰

The frontier

For å forstå den historiske utviklinga i Amerika var det, ifølge Turner, nødvendig å studere de særegne forholda i grenseområdene i vest. Turner legger stor vekt på at nasjonsbygginga i USA skjedde med en ekspanderende og flytende vestgrense. «The true point of view in the history of this nation is not the Atlantic coast, it is the Great West.»¹¹ Det viktigste med denne frontieren var at det bak denne grenselinja befant seg et ekspansjonsområde av «fritt» land eller ødemark. «The most significant thing about the American frontier is, that it lies at the hither edge of free land.»¹² Her kunne en skaffe seg livsutkomme uten at etableringskostnadene var avskrekkende høye. Her var uttrykket «å starte med to tomme hender» noe mer enn en floskel.

Dette innebar at folk, enten det var immigranter, småbønder eller arbeidere på østkysten, hadde et alternativ når det gjaldt levebrød i vest. Selv for etablerte farmere utgjorde de billige og fruktbare jordområdene lenger vest et fristende alternativ når jorda ble utpint, eller når familien ble større og neste generasjon krevde tilgang på jord. Det å bli værende betydde for mange at en måtte drive et mer intensivt og arbeidskrevende jordbruk. Selv om Turner ikke nevner industriarbeidere i sitt essay, gjelder det samme for dem. En hadde alltid valget om «å dra vest».

⁷ Billington 1973: 131.

⁸ Faragher 1994.

⁹ Keskitalo 2009: 28.

¹⁰ Osterhammel 2014: 3.

¹¹ Turner 1940: 3.

¹² Turner 1940: 3.

Denne muligheta til å skape sin egen arbeidsplass er en viktig del av Turners frontiertese. «The existence of an area of free land, its continuous recession, and the advance of American settlement westward, explain American development.»¹³ Men det er analysen av de kulturelle og mentale implikasjonene av denne folkevandringa mot Det ville vesten som er Turners viktigste bidrag til amerikansk historiografi. Vesten ga ikke folk bare muligheta til å slippe unna dårligere arbeidsforhold i øst, men også unna den europeiske kulturpåvirkninga som var sterkest i øststatene. Her i periferien i vest utviklet nybyggerne en særegen amerikansk mentalitet og kultur med karakterdrag og verdier som var forskjellige fra den europeiske. Turner la vekt på individualisme, styrke, råhet, oppfinnsomhet, fysisk og sosial mobilitet, en rastløs energi, en sterk vilje til selvrealisering og materialisme.

Kultur, villmark og urfolk

Turners frontierteori innbefatter også en teori om kulturutvikling. I første omgang førte den barske kampen mot villmark og landets urbefolkning til en tilbakegang i kulturutviklinga. Den utvikla råhet og primitivitet. Men dette var en nødvendig forutsetning for ny utvikling opp på et høyere nivå hvor de nye «amerikanske» kulturtrekka ble utvikla. Turner beskriver dette som en bølgebevegelse, først bøflene, i deres fotspor jegerne, stifinnerne, pelshandlerne, så i neste bølge kvegbøndene, i neste omgang farmerne (korndyrkerne) og til slutt de store kapitaleierne som investerte i handelsforetak og industri. Og for hver framrykning mot vest gjentok det samme seg, men stadig med et mer «amerikansk» utgangspunkt dess lenger «the frontier» flytta seg vestover.

Landets urfolk har en beskjedent plass i Turners fortelling. De er på mange måter en del av villmarka; «the frontier is the outer edge of the wave – the meeting point between savagery and civilization».¹⁴ Samtidig er de en slags formidlere mellom sivilisasjon og villmark, gjennom handel av skinnvarer og som stifinnere/kjentmenn i den første frontierbølgen bestående av hvite pelsjegere og pelshandlere. Denne fasen var også prega av en viss gjensidighet i handel og kompetanse. Indianere fikk blant annet tilgang til moderne skytevåpen i bytte med pelsverk.

¹³ Turner 1940: 1.

¹⁴ Turner 1940: 3.

I den neste frontierbølgen bestående av farmere og kvegholdere ble forholdet til landets urbefolkning derimot mer brutal, med en serie kriger ført av føderale myndigheter for å nedkjempe indianere. Slik trengte sivilisasjonens oppløsende krefter seg inn i villmarka, ifølge Turner. Hver elvedal og hver indiansk sti ble en sprekk inn i det indianske samfunnet og gjennomhullet som en bikube. «Long before the pioneer farmer appeared on the scene, primitive Indian life had passed away. The farmers met Indians armed with guns.»¹⁵

The melting pot, nasjonalisme og demokrati

Turner nøyde seg ikke med å beskrive utviklinga i frontierområdene, han forsøkte også å vise hvordan disse verdiene etter hvert satte sitt preg på hele det amerikanske samfunnet, og at USAs historie måtte forstås i lys av dette. Det var særlig to områder dette hadde gjort seg gjeldende: utviklinga av den *amerikanske nasjonalismen* og framveksten av *demokratiske styreformer*.

For det første hadde frontierprosessen smelta sammen ulike nasjonaliteter og kulturer til en ny og amerikansk kultur. «In the crucible of the frontier the immigrants were Americanized, liberated, and fused into a mixed race [...].»¹⁶ Men det skapte også avstand og dermed uavhengighet til England og Europa, både økonomisk og kulturelt. Framveksten av den amerikanske nasjonalismen var derfor nøye knytta til erobring av «Det ville vesten». Turner sier ingenting om denne prosessen også omfatta USAs urbefolkning eller deler av den.

Den viktigste effekten av frontierkulturen var imidlertid ifølge Turner at den bidro til å fremme demokratiet, både i USA og Europa. «The frontier individualism has from the beginning promoted democracy.»¹⁷ Den muligheta den amerikanske villmarka ga for ei tilnærma lik fordeling av ressurser mellom folk, var ei viktig forutsetning for utviklinga av demokratiet, ifølge Turner. *Likhet* hadde også Tocqueville lagt stor vekt på i sine studier fra 1830-åra om framveksten av det amerikanske demokratiet, 60 år før Turners essay.¹⁸ Det var ikke bare viktig i frontiersonene, men også i områdene lenger øst. Det at folk hadde muligheter til å bryte opp og skape

¹⁵ Turner 1940: 13.

¹⁶ Turner 1940: 23. Den åpne og inkluderende holdninga til innvandrere fikk også sin motsats i innvandringsmotsstand (*nativism*). Se Godbolt 2024: 49, 97, 110, 111.

¹⁷ Turner 1940: 30.

¹⁸ Tocqueville 1969.

seg en ny tilværelse i vest, at de hadde en exit-mulighet, bidro til selvbevissthet og framtidstro. Også det er en forutsetning for et levende demokrati.

Turners frontiertese innbefatta både en teori om *kulturell* og *økonomisk utvikling*, og om *nasjonsbygging* og *demokratisering*. Frontierteorien beskrev og forklarte den historiske utviklinga i randsonene i periferien, men omfatta i like høy grad amerikansk historie i sin helhet. Turners tese er i bunn og grunn en beskrivelse av faktorer som danna USAs nasjonale habitus. Men nøkkelen til å forstå den nye nasjonens historiske utvikling lå i «the great West». Turners tolkning av USAs historie fikk gjennomslag både blant folk flest og i fagkretser og bidro til at bildet av USA ble endra for godt.

I nordisk sammenheng har den svenske idéhistorikeren Sverker Sörlin trukket veksler på Turners frontierteori i sin doktoravhandling om Norrland under det industrielle gjennombruddet rundt år 1900.¹⁹ Det samme gjelder de norske historikerne Steinar Aas og Einar Niemi. Aas har skrevet om Ottar Brox' bruk av frontierbegrepet med fokus på inn- og utvandring.²⁰ Niemi har i en rekke publikasjoner vært opptatt av begrepet «grenseland», hvor han også bruker begrepet «frontier».²¹

Hva så med Ottar Brox?

Det følgende er hovedsakelig basert på en gjennomgang av de to publikasjonene hvor Brox mest eksplisitt anvender og diskuterer frontierbegrepet. Det gjelder bøkene *Nord-Norge: Fra allmenning til koloni* (1984) og *På vei mot et postindustrielt klassesamfunn?* (2016).²² Ingen av disse bøkene inneholder riktignok referanser til Turner, men det betyr jo ikke at ikke inspirasjonen kan komme derfra.

Viktig for Brox er at Norge er et egalitært samfunn sammenligna med andre land. Boka *På vei mot et postindustrielt klassesamfunn?*, som kom i 2016, 50 år etter han brøt lydmuren i norsk samfunnsdebatt med brannfakkelen *Hva skjer i Nord-Norge?*, handler i bunn og grunn om den norske «likheta». Boka fra 2016 har to siktemål: Hva er årsakene til at Norge den dag i dag er prega av små økonomiske forskjeller, og hvordan skal en sørge

¹⁹ Sörlin 1988.

²⁰ Aas 1998.

²¹ Niemi 1997, 2005, 2009.

²² Brox 1984, 2016.

for at det fortsetter slik. Svaret på det siste gir han like godt i undertittelen: *Om vi vil unngå store forskjeller i våre barns Norge, er det mye å lære av våre forfedre*. Hovedtesen i boka er at forskjellene i inntekt og levekår har vært mindre i Norge enn i andre land. Og det var enkel tilgang på dyrkingsjord, skog og fisk som forklarer både rikdom og likhet fra 1800-tallet og helt fram til begynnelsen av 1960. Småbrukeralternativet ble stadig bedre gjennom hele perioden 1830–1960, sammenligna med lønnsarbeid. Et belegg for dette er den store økningen i antall gårdsbruk fra 1800-tallet av, som faktisk varte helt fram til 1959. Denne veksten i antall bruk, og ikke minst småbruk, og medfølgende yrkeskombinasjoner gjorde det lettere for lønnsarbeidere i industrien å kreve respektable lønninger. Dette fordi så mange nordmenn fant levebrød i småbruks-/husholdsøkonomien og det ikke danna seg et reservoar av billig arbeidskraft slik som i andre land under industrialiseringsfasen.

Går en imidlertid bak tallene, viser det seg at den store veksten i antall småbruk fram til 1959 også inkluderer store boligtomter i urbane områder. Brox undervurderer også sekundærnæringenes og tertiærnæringenes betydning. Tidlig på 1900-tallet bidro jordbruk, industri og tjenesteytende sektor med henholdsvis 26, 28 og 46 % av BNP, mens tallene for perioden 1939–1953 er henholdsvis 15, 35 og 50 %.²³ Sammenhengen mellom inntektslikhet og småbruker-/husholdsøkonomien er heller ikke slik Brox hevder. Gini-koeffisienten som er mål for inntektsulikhet, viser svært høye inntektsforskjeller tidlig på 1900-tallet, kraftig fall i perioden 1939–1953, utflating i perioden fram til første del av 1980-tallet og en klar økning etter det. Det store fallet i inntektsulikhet skjedde altså i den perioden sysselsettinga i primærnæringene og småbrukerøkonomien stupte.²⁴

Nordnorske fiskarbønder og sørnorske industriarbeidere hand i hand

Vi må altså lære av historia, ifølge Brox. Det er historia om småbrukersamfunnet, men også om den «norske styremåten» og om hvordan region og nasjon henger sammen. La oss ta det siste først. I siste kapittel av boka *Nord-Norge: Fra allmenning til koloni* (1984) diskuterer han hvordan utviklinga i Nord-Norge henger sammen med Norge som nasjonalsamfunn.²⁵ Brox går i rette med forestillinga av Nord-Norge som en slags appendiks, eller

²³ Søbye, Modalsli og Aaberge 2017.

²⁴ Søbye, Modalsli og Aaberge 2017.

²⁵ Brox 1984: 202.

blindtarm, på Norge. «Mange oppfatter landsdelen som et 'problem' som vi godt kan unnvære, og som da det jo ikke lønner seg, kanskje kunne vært avhendet, slik storkonserner kvitter seg med ulønnsomme avdelinger.»²⁶

Den muligheta den norske «frontier» i nord ga for immigranter fra sør, med åpne og lett tilgjengelige ressurser, betød sterkere «markedspekt» for industriarbeidere og småkårsfolk sørpå. «En kan f.eks. tenke seg at Nord-Norges frontier-rolle lettet det proletære trykket i eiendomsbesitternes samfunn i Sør-Norge.»²⁷ Ifølge Brox førte et stramt arbeidsmarked til høyere lønninger, både i by og land. Småbrukerøkonomiens evne til å absorbere nye deltakere gjorde derfor sitt til en betydningsfull begrensning av tilgangen på arbeidskraft innafor sekundær- og tertiærnæringene i Norge som helhet og trolig også en mindre industrivekst.

«Men for utviklinga av Norge som klassesamfunn betydde det en sikring mot at det ble bygd ut arbeidsplasser som ikke var i stand til å tilby vilkår som var såpass attraktive som kombinasjonen av sjølforsyningsjordbruk og småfiske. [...] Vedlikehold og utvikling av det sjølsysselsatte bygdenæringslivet var med på å sikre kvaliteten på det industrisamfunn som voks fram.»²⁸

For Brox som for Turner tjente «frontieren» også framveksten av demokratiet. Den exit-muligheta prærien i USA eller de åpne ressursene i Nord-Norge skapte, var en av de viktigste forutsetningene ikke bare for arbeiderklassens markedspekt, men også for den institusjonelle utviklinga av folkestyret. I Norge pressa fram av «bøndene, den radikale intelligentsia og etter hvert av den organiserte arbeiderbevegelsen».²⁹

Brox har i mange sammenhenger påpekt at avhengigheta mellom det sørlige og nordlige Norge går begge veier: «Nord-Norges historie er best forstått om en ser den i sammenheng med forholdet mellom samfunnssklassene i det *større* politisk/økonomiske systemet – med sentrum lenger sør.»³⁰ Og Brox gir eksempler på denne avhengigheta: «Den sørnorske arbeiderklassen har hatt viktige koalisjonspartnere i Nord-Norges fiskerbønder, og disses nordnorske motstander har hatt sterke støttespillere i hovedstaden, som Erik Brofoss [...].»³¹

²⁶ Brox 1984: 202.

²⁷ Brox 1984: 202 ff.

²⁸ Brox 1995: 284.

²⁹ Brox 1984: 204.

³⁰ Brox 1995: 284.

³¹ Brox 1995: 284.

Mer enn fiskarbønder

Et viktig skille mellom Turner og Brox er at Brox' frontierbegrep først og fremst omfatter småbrukerøkonomien, mens Turners frontier omfatta alt næringsliv, fra pelsjegere til industriherrer, har byene og industristedene en underordnet betydning hos Brox.³² I Nord-Norge innbefattet småbrukerøkonomien hovedsakelig kombinasjonsnæringen fiske og jordbruk. Fiskarbøndene var selvsysselessatt, og en del av husholdets vareproduksjon gikk til eget konsum, særlig gjaldt det jordbruksproduksjonen. Men en var også avhengig av markedsøkonomien. Mange deltok i de store sesongfiskeriene, og noen småbrukere hadde også lønnsarbeid. Kvinnene var like viktige aktører som mennene. Bosettinga var av nødvendige grunner spredt, fordi denne økonomien var basert både på jordbruk og fiske, eller andre kombinasjonsnæringer.³³

Men Nord-Norge var også noe mer enn småbrukerøkonomi. På Finnmarkskysten hadde vi ei konsentrert fiskeværbosetning, fra langt tilbake i tid. Så fantes noen få og forholdsvis små byer, dominert av handel, fiskeeksport og en beskjeden industri basert på fisk og jordbruksprodukter. På slutten av 1800-tallet ble det også etablerte en rekke store bergverkssamfunn finansiert av utenlandsk kapital, med arbeidere rekruttert både fra landsdelen og utenfra. Disse samfunnene var del av markedsøkonomien, det vil si varehandel og lønnsarbeid, men småbrukerøkonomien og markedsøkonomien var selvfølgelig innvevd i hverandre på ulike måter.³⁴

Nord-Norge – det lovede land?

Var så Nord-Norge et tilflyttingsområde, med fri adgang til fiskeressurser, ledig og billig jordbruksland? Var landsdelen det lovede land som bugnet av melk og honning? Svaret er både ja og nei.

I 1990 bodde det nesten 6 ganger så mange mennesker i Nord-Norge som i 1801, folketallet økte fra 79 200 til 460 800.³⁵ Mellom 1801 og 1900 var befolkningsveksten i Nord-Norge 1,2 % per år, noe som var godt over landsgjennomsnittet (0,9 % per år). Alle de tre nordligste fylkene lå over landsgjennomsnittet, og befolkningsveksten var sterkere jo lenger

³² Aas 1998: 30.

³³ Drivenes 1985: 11 ff.

³⁴

³⁵ Balsvik og Drake 1994: 89.

nord en kom. Bildet endrer seg på 1900-tallet. Mellom 1900 og 1990 var vekstraten for Nord-Norge 0,6 % per år, mens landsgjennomsnittet var 0,7 per år, men både Troms og Finnmark lå godt over landsgjennomsnittet.³⁶ I 1801 bodde 9 % av landets befolkning i Nord-Norge, andelen gikk tilbake under krisetidene fram til 1815 og nådde samme nivå først i 1865. Andelen nordlendinger økte til mellom 11 og 12 % fram til 1930, men siden har andelen falt til dagens nivå på mellom 9 og 10 %, det samme som i 1801.³⁷ Så langt kan Brox synes å ha rett, det ser ut til at landsdelen var i stand til å brødfø den kraftige veksten i folketallet.

Inn- og utflytting, fødselsoverskudd

Turners frontierteori forutsetter at frontierområdene tiltrakk seg folk utenfra. Fra cirka 1800 og fram til midten av 1870-åra hadde Nord-Norge mange tilflyttere og langt færre som flytta ut av landsdelen. I tiåret 1845–1855 flytta for eksempel 7169 flere personer inn enn ut av landsdelen. Men etter 1875 snudde flyttestrømmen, fra nå av var det flere som flytta ut enn inn fram til 1930.³⁸ Slik har det også, med få unntak, vært helt fram til i dag. Nettoutflyttinga økte i 1960-åra, men avtok i 1970-åra for så å øke i 1980-åra. Først i 1990-åra var det tilnærmet flyttebalanse, mens nettoutflyttinga økte sterkt fra 1994.³⁹ I 1951 flytta 2075 flere ut enn inn til Nord-Norge, i 1997 omfatta flyttetapet 5865 personer.⁴⁰

Når Nord-Norge tross netto utflytting etter 1875 har hatt vekst i folketall og sånn noenlunde har klart å holde stand på pluss minus 10 % av landets befolkning, er det på grunn av høye fødselsrater. Fødselsoverskuddet forklarer også mesteparten av folkeveksten selv i perioder med netto innflytting, slik tilfellet var før 1875. Det er bare i Lofoten og Vesterålens fogderi at netto innflytting er hovedårsaken til folkeveksten i denne perioden.⁴¹ Dersom nettoinnflyttinga brukes som indikator, var Nord-Norge ingen «frontier» etter 1870, men tar en utgangspunkt i befolkningsveksten, var landsdelen et frontierområde i store deler av perioden etter 1800.

³⁶ Balsvik og Drake 1994: 89.

³⁷ NOS. Folketellingene 1801–1960. <https://www.ssb.no/statbank/table/09499>.

³⁸ Balsvik og Drake 1994: 95.

³⁹ Arbo 1998: 11.

⁴⁰ NOS. Statistikk mot år 2000. Flyttinger i Norge 1951. Publisert 7. sep. 1999. <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/flyttinger-i-norge-i-1951>.

⁴¹ Aas 1998: 27–41.

Småbrukerøkonomi og markedsøkonomi

Hva så med fordelinga av befolkningsveksten mellom landsbygd, industristeder og byer i landsdelen? Det kan si oss om det var småbrukerøkonomien som stod for veksten, eller om det var markedsøkonomien. I 1825 bodde bare 1,6 % av befolkninga i landsdelens fire byer, Bodø, Tromsø, Hammerfest og Vardø, mens andelen rundt 1850 lå på rundt 2 %. Fram til 1900 skjøt byveksten i været, da var 8 % av befolkninga i Nord-Norge bosatt i byene. I 1930 var andelen nordlendinger bosatt i byer vel 13 %, mens tilsvarende tall var litt under 17 % i 1960. Det bodde nesten 15 ganger så mange i byene i 1900 sammenligna med i 1825, og fra 1900 til 1950 ble bybefolkninga tredobla. Den samla befolkninga i Nord-Norge ble til sammenligning tredobla fra 1801 til 1900, og i 1950 var det 1,5 ganger så mange nordlendinger som i 1900.⁴²

Byveksten var altså langt sterkere enn befolkningsveksten i resten av landsdelen. Dersom en tar utgangspunkt i veksten i tettstedene, er denne tendensen enda sterkere. I Finnmark var den gjennomsnittlige årlige befolkningsveksten fra 1870 til 1950 dobbelt så stor i tettstedene sammenligna med resten av fylket, i Troms nesten tre ganger så stor og i Nordland over ti ganger så stor.⁴³

Dette indikerer at den markedsorienterte delen av den nordnorske økonomien vokste sterkere enn fiskarbondøkonomien. I den grad Nord-Norge har fungert som «frontier», spilte altså byene og industristedene en viktig rolle. Svenske rallarer, kvener, fiskarbønder og innflyttere fant veien til nordnorske bergverk, Kåfjord kopperverk i Alta, Kåfjord kopperverk i Lyngen, Sulitjelma kopperverk, A/S Sydvaranger gruve, Bjørkaasen gruve i Ballangen og flere. Handverkere, fiskeoppkjøpere, handelsmenn, industriarbeidere og tjenestefolk var med på å bygge byene i nord, og de var for det meste innflyttere. I 1865 var bare 43 % av innbyggerne i Tromsø født der, mange var født i Sør-Norge, men flesteparten var fra omlandet eller fra andre deler av Nord-Norge (30 %).⁴⁴

Byene og gruvesamfunnene var også midlertidige alternativ for fiskarbønder under krisetider i fiskeriene. Ottar Brox lar ofte fiskarbonden skygge for hans nære slektninger: anleggsbonden, skiferbonden, berg-

⁴² NOS. Folketellingene 1801–1960.

⁴³ Myklebost 1960: 150, 158, 164. Se også Reiersens kapittel: «Dynamisk eller konsolidert bosettingsmønster i nord?»

⁴⁴ Aas 1998: 35.

verksbonden, båtbyggerbonden.⁴⁵ De stod som fiskarbøndene med én fot i husholdsøkonomien og den andre i markedsøkonomien. Det er mange grunner til å inkludere by- og industristrøkene som en viktig del av en nordnorsk «frontier». Det er påtakelig at ikke Brox gjør det.

Indre kolonisering – bureising

I Brox' analyser av fiskarbonden-/småbruker-/husholdsøkonomi er tilgangen på jord en nøkkelfaktor. Det var mulighetene for å etablere seg som nybyggere som trakk folk til Målselv og Bardu fra slutten av 1700-tallet fram til 1850. Det var også en viktig faktor bak kveninnvandring til fjordstrøkene i Vest-Finnmark i siste halvdel av 1700-tallet og først på 1800-tallet og til Øst-Finnmark fra 1860-åra. Det samme gjaldt Tverrelvdalen i Alta på 1800-tallet og Pasvik rundt 1900 og i mellomkrigstiden. Mange av innflytterne til disse områdene kom fra Sør-Norge eller utlandet. Men i økende grad skjedde denne innvandringa fra andre steder i landsdelen, det er da snakk om en indre kolonisering.

Bureiserbevegelsen i mellomkrigstida var et gigantisk samfunnsløft for å gi jordløse tilgang til jord og er i så måte i Brox' ånd.⁴⁶ Det ble et viktig alternativ til lediggang under mellomkrigstidas landbrukskrise. Den økonomiske krisa gjorde det vanskeligere å finne arbeid i byer og tettsteder. «Bygdene ble sperret inne med sitt eget befolkningsoverskudd», ifølge historikeren Edvard Bull.⁴⁷ I 1921 ble de offentlige og private tiltak for bureising og nydyrking samordna og satt i system, både på stats-, fylkes- og kommunenivå. Det ble etablert statlige støtte- og låneordninger, det siste gjennom Den Norske Stats Småbruk- og Boligbank. Etter bare 16 år, mellom 1921 og 1937, var det etablert over 10 000 bruk i Norge (10 340) og i underkant av 4000 (3872) i Nord-Norge. I samme tidsrom ble det oppdyrket nesten 160 000 (159 227) dekar på bureisingsbrukene. Bureisinga innebar også en formidabel bygging av boliger og driftsbygninger. Fra 1921 til 1936 ble det oppført over 8500 (8645) boliger på bureisingsbrukene i landet som helhet, i Nord-Norge over 3000 (3136). Det ble reist cirka 9000 (9078) driftsbygninger, av dem var en tredjedel, over 3000 (3284) i de tre nordligste fylkene. Toppårene for bureisinga var så desidert

⁴⁵ Drivenes 1985, Fulsås 1987, Brox 1997.

⁴⁶ Brox 2016: 81 ff.

⁴⁷ Bull 1979: 136 ff.

åra 1930–1940, og Nord-Norge topper bureisingsstatistikken på nesten alle variabler.⁴⁸

For perioden 1921 til 1936 finnes et unikt statistisk kildemateriale som gir en sjelden god anledning til å si noe om hvem bureiserne var, hvor de kom fra, hvor stor bureiserfamilien var, inntekter og biinntekter, jordbruksareal, husdyrhold, boligstandard etc.⁴⁹ Tallene viser at bureiserne danna en indre «frontier», her var det ikke innvandrere utenfra som spadde opp myrene, men for det meste folk oppvokst i nærområdene eller nabo-fylkene.

I Nord-Norge var mellom 75 % og 90 % av bureiserne i 1938 oppvokst i samme herred som de ryddet bruk i. Flest bureisere oppvokst utenom egen kommune hadde en i Finnmark, hvor nesten en fjerdedel kom utenfra. Og dersom bureiserne var «innvandrere», kom de gjerne fra et annet sted i samme fylke. Men også her skiller Finnmark seg ut med høyest andel bureisere oppvokst i andre fylker eller fra utlandet (12 %).⁵⁰

Bureiser – eneyrke eller flere biyrker

Hva sier statistikken så om bureisernes yrkeskombinasjoner? I Nord-Norge hadde bare 10 % av bureiserne jordbruk som eneyrke (423 av 3872 bruk). Det var også store forskjeller mellom øyer, fjordområder og innlandsstrøk. På øyene var det bare 2,5 % bureiserne som hadde jordbruk som eneste levevei, mens det var tilfellet for 30 % i innlandsbygdene.⁵¹ De aller fleste måtte også basere seg på inntekter fra andre næringer. I de tre nordligste fylkene var det først og fremst i fiskeriene bureiserne hentet biinntektene (51 %), men også anleggsarbeid, handverk og skogsdrift utgjorde viktige biinntekter. Det samme mønsteret får en om en ser på de nordnorske bureiserne som hadde jordbruket som bierverv. Av disse hadde 45 % fiske som hovederverv, men også bergverk, handverk, anleggsarbeid og skogbruk var godt representert.

Den smule kritikk Brox har av bureiserprogrammet, er at det ikke i tilstrekkelig grad tok høyde for at bureisingsbrukene måtte være et «kombinasjonsbruk» hvor fiskeri var en nødvendig del av inntektsgrunnlaget.⁵²

⁴⁸ Randen 2002, Elvestad 2024.

⁴⁹ NOS X.1. Bureising med statsstøtte 1921–1936. Telling pr. 20. juni 1938. Oslo 1941.

⁵⁰ NOS X.1. Bureising med statsstøtte 1921–1936. Telling pr. 20. juni 1938. Oslo 1941: 85–86.

⁵¹ Ibid.

⁵² Brox 2016: 81 ff.

Riktig nok deltok ikke bureiserne fra innlandsstrøkene i de tre nordligste fylkene i særlig grad i fiskeriene, men det gjorde bureiserne fra fjord- og kyststrøkene og øyene. Brox' bekymringer for flersysleriet synes heller ikke å treffe. Tallene ovenfor er krystallklare: De aller fleste bureiserne drev kombinasjonsdrift. De hentet sine inntekter fra både primær- og sekundærsektoren og i noen tilfeller også fra tertiærsektoren. De nesten 4000 som etablerte seg som bureisere i Nord-Norge mellom 1921 og 1936, var altså et formidabelt tilskudd til småbruker-/fiskarbondesamfunnet.

Bureisingstiltakene inngår også i Brox' frontieranalyse. Utmarka var lenge en slags «open frontier å rekna, slik me kjenner den frå den amerikanske prærien», hevder forsker ved Institutt for rural- og regionalforskning Magnus Fuglestad.⁵³ Med henvisning til Ottar Brox⁵⁴ hevder han at utmarka fungerte som frontier på to måter: (1) Bøndene kunne utvide produksjonen ved oppdyrking av utmark og ved å utvide beiteområdene eller (2) ved at nye gårdsbruk ble etablert. Utmarka var derfor en ressurs for små- og mellomstore gårdbrukere som et alternativ til utflytting og arbeid i industrien.

På lignende vis som Frederick Jackson Turner mente at den stadige ekspansjonen vestover i USA (the frontier) omforma det amerikanske samfunnet, kan en si at «utmarka og allmeningsressursane her heime i stor grad forma det norske samfunnet på veg inn i moderniteten ved at me har lete verdiane frå dei tilfalla store grupper menneske».⁵⁵

Kolonisering, fornorskning og myten om det tomme rom

Staten har i århundrer brukt nydyrking og bureising som politiske virkemidler: alt fra grensesikring, som mottiltak når det gjaldt utvandringa til USA, eller som krisetiltak i mellomkrigstida. Det statlige bureisingsprogrammet var også del av fornorskningspolitikken overfor samer og kvener, både intensjonelt og som konsekvens. Særlig i grenseområdene mot Russland og Finland var det viktig å styrke den norske bosettinga. I Pasvikdalen ble det satsa statlige midler på bureising og veibygging i åra rundt 1900, men ikke minst i mellomkrigstida.⁵⁶ I andre deler av Nord-Norge var fornorskning en del av bureisingsprogrammet, slik Lill-Karin

⁵³ Fuglestad 2023.

⁵⁴ Brox 1989.

⁵⁵ Fuglestad 2023: 6.

⁵⁶ Eriksen og Niemi 1981: 187, 231–231, Wikan 1980: 33 ff., 85 ff., Oftedal 2022.

Elvestad har vist.⁵⁷ Einar Niemi hevder at den norske frontieren under fornorskningsperioden fra 1850 ble betraktet som «the last stronghold of European civilization in the North against 'Eastern barbarism'». ⁵⁸ Kirker og skoler som ble bygget av myndighetene, ble gjerne omtalt som kulturelle grensefestninger mot øst. «The outcome was a Nordic version of the 'White Man's Burden' with regards to the policy towards the Sami.» ⁵⁹

Forestillinga om «frontier» har siden Jackson Turners tid vært assosiert med myten om ubrukte og frie ressursområder som tas i bruk av den hvite mann. Ottar Brox mente ikke at den nordnorske «frontier» tidligere var ubrukt og folketom. Og han er helt klar når det gjelder konsekvenser bølgene av innvandring fikk for samene: «I store deler av landsdelen ble samene trengt tilbake og fratatt sine ressurser.» ⁶⁰ Likevel følger han ikke opp med å gå inn de mange eksempler vi har på etniske ressurskonflikter. Hovedinntrykket en får av hans analyser av den nordnorske «frontier», er derfor at det meste dreier seg om «ledige ressurser» og «ubebodde områder» hvor det var enkelt å etablere seg som småbruker og fiskarbonden. ⁶¹

Brox er i det hele lite opptatt av etniske og kulturelle forskjeller i sine analyser av den nordnorske «frontier»: «Enten den som melka kyrne, talte nordlending, dølamål, samisk eller finsk, førte de ut av den samme løypingsgryta, og det var knapt nok spesifikke kulturtradisjoner, men variasjon i naturgrunnlaget som bestemte om innholdet skulle være fiskeavfall, russemel, skav, moldfôr eller tare.» ⁶²

Konklusjon

Nord-Norge har med få unntak hatt netto utflytting etter 1875. Steinar Aas mener derfor at landsdelen bare i perioder og på visse steder fungerte som «frontier» på 1800-tallet, men i løpet av de to siste tiåra før 1900 mista landsdelen «its status as a frontier». ⁶³ Han legger da ensidig vekt på inn- og utflytting. Men fortsatt hadde landsdelen befolkningsvekst, og veksten var sterkere enn resten av landet helt fram til 1900 og lå like under landsgjennomsnittet fra 1900 til 1990. Andelen nordlendinger av landets

⁵⁷ Elvestad 2024.

⁵⁸ Niemi 1997: 75.

⁵⁹ Niemi 1997: 75.

⁶⁰ Brox 1984: 19.

⁶¹ Brox 1984: 18.

⁶² Brox 1984: 20.

⁶³ Aas 1998: 40.

befolkning holdt seg også ganske konstant. Fødselsoverskuddet i Nord-Norge var stort, og en klarte altså å skaffe levebrød for en voksende befolkning. Betyr det så at vi her snakker om en «frontier» i Turners forstand?

Det er store forskjeller på Norge og USA. Sørstatene baserte seg på *slaveøkonomi* og koloniseringa av grenseområdene i vest ga seg andre, mer brutale og rasistiske uttrykk enn i Norge. Det gjør det problematisk å sette likhetstegn mellom den norske og den amerikanske «frontier». I sitt essay opererte Turner med en flytende grenselinje, en «frontier», som flytta seg vestover i takt med koloniseringa mot Stillehavet og i takt med at områdene ble inkorporert i føderalstaten USA. Senere åpna Turner opp for å definere ubebodde og uutnyttede områder i territorier og delstater som allerede var inkorporert i USA, som «frontier». En kan derfor skille mellom en ytre og en indre kolonisering, eller en ekstern og intern «frontier», men det er frontierområder i den første betydninga Turners essay fra 1891 omhandler.

Den norske riksgrensa ble endelig fastsatt i 1826, da grensedelinga mot Russland kom på plass. Etter 1826 er det for Norges del snakk om en intern frontier, og det er den perioden Ottar Brox skriver om. Den eksterne frontier, som Turner beskriver, var prega av en kamp mot villmark og urfolk i mer brutal og kontant forstand enn tilfellet var i den interne frontier. I så måte skiller den «Broxianske» og «Turnerianske» frontier seg fra hverandre.

Et annet viktig skille mellom Turner og Brox er at Brox' frontierbegrep først og fremst omfatter småbrukerøkonomien, mens Turners frontier omfatta alt næringsliv, fra pelsjegere til industri, mens byene og industristedene ikke har plass hos Brox, eller i beste fall en svært uklar status.⁶⁴ Det er særlig på ett punkt Ottar Brox skiller seg fra Turner. Den Broxianske frontier er ingen teori om kulturutvikling, ei heller om en egen nordnorsk mentalitet. Tvert imot, Brox mente at de valg folk nordpå gjorde, ikke var basert på tradisjon, men var rasjonelle valg ut fra den situasjon den enkelte stod i. Det gjaldt mellom annet hvordan en forholdt seg til store samfunnsendringer som for eksempel økonomisk og kulturell modernisering. Bygdefolk var ikke særinger som satt fast i et slags kulturelt klister, som hindra for eksempel teknologiske endringer. Poenget hos Brox var ikke nordnorsk egenart, men nordnorsk tilpasningsevne og rasjonalitet.⁶⁵ «Der styresmakterne såg tungdrivne bruk og små båtar som ikkje høvde i strukturrasjionali-

⁶⁴ Aas 1998: 30.

⁶⁵ Drivenes 2023.

seringas og industribyggingas tid, såg Brox folk som levde det gode liv med heilt rasjonelle nytte/kost-kalkylar [...].»⁶⁶

Både Brox og Turner mente at frontieren tjente framveksten av demokratiet. Den exit-muligheta prærien i USA eller de åpne ressursene i Nord-Norge skapte, var en av de viktigste forutsetninger ikke bare for arbeiderklassens markedsrett, men også for den institusjonelle utviklinga av folkestyret. Når det gjelder nasjonal identitet og forholdet mellom region og nasjon, er det også noen likheter mellom Brox og Turner. Hos Turner kan en kanskje snakke om en nasjonal habitus i Bourdieus forstand, hos Brox er det mer særtrekk ved det norske samfunnet det er snakk om, og ikke en norsk «væremåte».

For Brox er det viktigste kjennetegnet for det norske samfunnet *likhet* og *åpenhet*. Åpent i den forstand at det er en liten avstand mellom de som styrer, og de som blir styrt, mellom elite og alminnelige folk. Likhet, sosialt og økonomisk, var Ottar Brox opptatt av i hele sitt forskerliv. Hans siste faglige bidrag handla da også om hvordan ulikheter skapes,⁶⁷ en trussel mot det Norge han ønska seg.

Referanser

- Arbo, P. (1998). *Flytting og regional ubalanse*. Upublisert manus.
- Aas, S. (1998). North Norway – The Frontier of the North. *Acta Borealia: A Nordic Journal of Circumpolar Societies*, 15(1).
- Balsvik, R.R. og Drake, M. (1994). Menneskene i Nord-Norge. Fra istid til nåtid – fra vogge til grav. I *Nordnorsk kulturhistorie*. Oslo: Gyldendal.
- Billington, R.A. (1973). *Frederick Jackson Turner. Historian, Scholar, Teacher*. New York: Oxford University Press.
- Brox, O. (1984). *Nord-Norge: Fra allmenning til koloni*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brox, O. (1989). *Kan bygdenæringer bli lønnsomme?* Oslo: Gyldendal
- Brox, O. (1995). Anmeldelse av Nordnorsk kulturhistorie. *Heimen*, bd. 32.
- Brox, O. (1997). Omstridde punkter i Nord-Norges nyere historie. I Thomassen, Ø. og Lorås, J. (red.): *Spenningen land. Nord-Norge etter 1945*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Brox, O. (2016). *På vei mot et postindustrielt klassesamfunn*. Oslo: Pax Forlag.

⁶⁶ Tjelmeland 2009.

⁶⁷ Brox 2023.

- Brox, O. (2023). Hvordan skaper vi økonomiske ulikheter. I Nilsen, R.E., Brox, O., Eythorsson, E. og Jentoft, S. (red.): *Allmenningsressurser i nord – fellesskap og grunnrente*. Stamsund: Orkana Akademisk.
- Bull, E. (1979). Klassekamp og fellesskap 1920–1945. I Mykland, K. (red.): *Norges historie*, bd. 13. Oslo: Cappelen.
- Drivenes, E.-A. (1982). Fiskarbonden og de nordnorske bygdesamfunn. I Nilsen, R., Reiersen, J.E. og Aarsæther, N. (red.): *Folkemakt og regional utvikling*. Oslo: Pax Forlag.
- Drivenes, E.-A. (1985). *Fiskarbonden og gruvelusk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Drivenes, E.-A. (1985). Historie med store bokstaver. *Nytt norsk tidsskrift*, 1.
- Drivenes, E.-A. (2023). Hva skjedde i Nord-Norge? I Aarsæther, Oltedal, Botnen og Ramsdal (red.): *Venstrepopulisme – Ja!* Oslo: Novus forlag.
- Elvestad, L.-K. (2024). *Bureising i Balsfjord 1920–1950. Indre kolonisering og reinbeitekonvensjonen av 1919*. Masteroppgave. Tromsø: UiT Norges arktiske universitet.
- Eriksen, K.E. og Niemi, E. (1981). *Den finske fare*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Faragher, J.M. (red.) (1994). *Rereading Fredrick Jackson Turner: «The Significance of the Frontier in America» and Other Essays*. New York: Henry Holt.
- Fuglestad, E.M. (2023). Då utmarka fekk grunnrente verdi: Om korleis ei meir aktiv forvaltning av grunnrenta frå utmarksressursane kan bidra til sosial berekraft mellom sentrum og periferi. *Tidsskrift for utmarksforskning*, 1.
- Fulsås, N. (1987). Hushaldsøkonomi og kapitalistisk økonomi i Nordland, 1850–1950. *Historisk tidsskrift*, 1.
- Godbolt, J. (2024). *USAs politiske historie*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Grønmo, Sigmund og Henrichsen, Bjørn (red.). *Society, University, and World Community. Essays for Ørjan Øyen*. Scandinavian University Press.
- Keskitalo, E.C.H. (2009). «The North» – Is There Such a Thing? Deconstructing/Contesting Northern and Arctic Discourse. *Cold Matters, Cultural Perceptions of Snow, Ice and Cold*. Northern Studies. Monographs no. 1. Umeå: Umeå University and Royal Skyttean Society.
- Myklebost, H. (1960). *Norges tettbygde steder 1875–1950*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Niemi, E. (1997). Sami History and the Frontier Myth: A Perspective on the Northern Sami Spatial and Rights History, Sami Culture in a New Era. I Gaski, H. (red.): *The Norwegian Sami Experience*. Karasjok: Davvi Girji.
- Niemi, E. og Hansen, L.I. (2005). Den siste frontier. I Imsen, S.: *Grense og granneland i Nordens historie*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

- Niemi, E. (2009). Grenseland og periferi. Møtested for stat, nasjon og etnisitet. I Niemi, E. og Smith-Simonsen, C. (red.): *Det hjemlige og det globale. Festskrift til Randi Rønning Balsvik*. Oslo: Akademisk publisering.
- NOS. Folketellingene 1801–1960.
- NOS. Statistikk mot år 2000. Flyttinger i Norge 1951. Publisert 7. sep. 1999.
<https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/flyttinger-i-norge-i-1951>
- NOS X.1. Bureising med statsstøtte 1921–1936. Telling pr. 20. juni 1938. Oslo 1941
- Oftedal, M. (2022). «Nu växer staden med amerikansk fart.» *Settlerkolonialisme i Sør-Varanger fram til andre verdenskrig*. Masteroppgave. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Osterhammel, J. (2014). *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton: Princeton University Press.
<http://ebookcentral.proquest.com/lib/tromsoub-ebooks/detail.action?docID=1577199>
- Randen, O. (2002). *Brøyte seg rydning. Bureisingstid og bureisarliv*. Ål: Boksmia.
- Søbye, E., Modalsli, J. og Aaberge, R. (2017). Småbruk, vekst og fordeling. *Nytt norsk tidsskrift*, 1.
- Sörlin, S. (1988). *Framtidslandet: Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*. Stockholm: Carlsson.
- Tjelmeland, H. (2009). Kva skjedde i Nord-Norge? I Fiva og Willassen (red.): *Nordover! Arven etter Studieselskapet*. Bodø: Landsdelsutvalget for Nord-Norge og Nord-Trøndelag.
- Tocqueville, A. de (1969). *Om demokratiet i Amerika* (forkorta utgave). Oslo: Gyldendal.
- Turner, F.J. (1940). The Frontier in American History. *The Frontier in American History*. New York: H. Holt and Company.
- Wikan, S. (1980). *Kolonisering og bureising i Pasvikdalen*. Oslo: Tiden Forlag.
- Wrobel, D.M. (2009). Global West. American Frontier. *Pacific Historical Review*, 78(1).